

УДК 336. 025

Ліпич Л. Г.,*доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету***Глубицька Т. В.,***здобувач економічного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ЕКОНОМІЧНІ ВАЖЕЛІ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглянуто економічні важелі регулювання охорони навколишнього природного середовища в Україні. Встановлено головні недоліки системи фінансування природоохоронної діяльності.

Ключові слова: економічні важелі, система фінансування, фінансове забезпечення.

В статье рассмотрены экономические рычаги регулирования охраны окружающей природной среды в Украине. Установлены главные недостатки системы финансирования природоохранной деятельности.

Ключевые слова: экономические рычаги, система финансирования, финансовое обеспечение.

A regulation of economic instruments of environmental protection in Ukraine. Found major deficiencies in the financing of environmental protection.

Keywords: economic instruments, the system of funding, financial support.

Постановка проблеми. Перехід України до моделі ринкової економіки суттєво ускладнюється негативними процесами у природно-ресурсній базі, які безпосередньо впливають на процеси відтворення капіталу країни. В останні роки, за офіційними даними, в Україні втрати валового внутрішнього продукту (ВВП) внаслідок погіршення екологічного стану природних ресурсів досягають 10-15% щорічно [1]. Наростання проблем соціально-економічного розвитку через погіршення якості довкілля є наслідком неефективності системи екологічного управління. Явна спрямованість вітчизняного екологічного регулювання на пріоритет методу “батога” стосовно природокористувачів, які працюють у нинішніх складних економічних і соціальних умовах, аж ніяк не стимулює їхню зацікавленість у дотриманні екологічних норм та зниженні техногенних навантажень на природу, що, своєю чергою, не спонукає їх до використання екологічно безпечних способів господарювання, зупиняє природоохоронну діяльність, обмежує впровадження інноваційних екологоорієнтованих технологій, що спричинює

закономірне погіршення якості довкілля. Отже, виявляється неконструктивність економічного інструментарію, який не здатний заохотити суб'єктів господарювання задля досягнення екологічних цілей і створити необхідні фінансові умови для реалізації природоохоронних заходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У цьому напрямі вивчалось багато теоретичних і практичних аспектів фінансового регулювання охорони навколишнього природного середовища. Зокрема, питання фінансового забезпечення раціонального використання та охорони природних ресурсів, висвітлені у працях таких вітчизняних науковців, як О. О. Веклич [3], О. М. Федчак [7]. Т. М. Яхеева, Б. В. Буркинський [2] досліджували проблему заохочувальних заходів з метою сталого використання природних ресурсів.

Мета і завдання дослідження. Дані дослідження створюють міцне підґрунтя для формування організаційно-фінансового механізму, однак, віддаючи належне науковій та практичній значущості праць названих авторів, необхідно зазначити, що певне коло завдань є недостатньо висвітленим. Тому головною метою цього дослідження є відображення головних економічних важелів регулювання охорони навколишнього природного середовища в Україні. При цьому необхідно висвітлити такі завдання: 1) вплив економічних важелів регулювання охорони навколишнього природного середовища на українських ресурсокористувачів; 2) головні недоліки системи фінансування природоохоронної діяльності в Україні; 3) основні проблеми української екологічної політики.

Виклад основного матеріалу. Економічні важелі управління економікою є невід'ємною частиною господарського механізму [5]. Вони допомагають змінювати стан об'єкта, здійснювати повороти для досягнення певних економічних результатів та використовуються для регулювання економіки як на макрорівні, так і на мікрорівні. Економічні важелі регулювання охорони навколишнього природного середовища або примушують (наприклад, податки, штрафи), або спонукають (наприклад, податкові пільги, диференціація цін на екологічно брудні товари та послуги, що завдають шкоди довкіллю) суб'єктів господарювання дотримуватись екологічних вимог, спрямовуючи їх на здійснення ресурсозберігаючих заходів і раціональне природокористування. Тому правильна комбінація інструментів регулювання охорони навколишнього природного середовища спонукає не лише господарюючих суб'єктів до здійснення природоохоронних заходів, а й дає можливість використовувати недержавні фінансові джерела інвестування природокористування, що є дуже актуальним в умовах дефіциту Державного бюджету та економічної кризи.

За експертними оцінками, частка асигнувань у бюджеті на охорону природи постійно зменшується і становить 0,18% всіх видатків і 0,05% ВВП. Причому при перерахунку на душу населення екологічні витрати в Україні в 2-10 раз нижчі, ніж у країнах Європи. За останній час відбулася де-

вальвація економічних інструментів природокористування і природоохоронної діяльності, внаслідок чого частка екоресурсних платежів у доходах зведеного бюджету зменшилася у 1,5 раза, а загальні витрати на охорону навколишнього природного середовища у розрахунку на 1 000 грн. ВВП, за офіційними даними, зменшилися з 21,6 грн. до 18,6 грн [6].

На думку О. О. Веклича [3], однією з причин низького фінансування видатків на природоохоронні цілі з Державного бюджету є те, що їх не відносять до захищених статей, які визначаються Законом України про Державний бюджет України. Інша причина такої ситуації з фінансуванням природоохоронної діяльності полягає в тому, що донині чинним законодавством не встановлено механізм акумулювання та цільового використання коштів (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів. Це призводить до того, що з року в рік надходження зборів за спеціальне використання природних ресурсів спрямовуються до бюджету не за цільовим призначенням на природоохоронні заходи, як це визначено у статті 46 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, а “розчиняються” у його дохідній частині.

Головні недоліки системи фінансування природоохоронної діяльності на сучасному етапі полягають в такому:

- кошти розпорошуються та витрачаються без координації з метою фінансування на території регіону визначених пріоритетних екологічних заходів та робіт;
- кошти з цих джерел переважно спрямовуються на поточні витрати, а не на капітальні видатки;
- відсутні критерії ранжування за пріоритетами програм щодо охорони навколишнього природного середовища.

Структура джерел здійснення природоохоронних видатків характеризується переважачою частиною власних коштів підприємств (97%) при незначній участі фондів охорони навколишнього природного середовища, державного та місцевих бюджетів, питома вага яких є мізерною.

Потрібно зауважити, що системи стимулів, які мотивують упровадження ефективних інструментів раціонального природокористування в Україні та за кордоном, дещо відрізняються. Для Заходу – це усвідомлене бажання поліпшити свій імідж та увійти до числа лідерів на ринку, що дає додаткові шанси отримати гарантію та кредит банку (позику); для України – прагнення підприємства отримати в законодавчому порядку систему пільг (в оподаткуванні, кредитуванні, соціальних програмах тощо). Це пояснюється тим, що для українських ресурсокористувачів ще не сформувався те доброзичливе макросередовище, яке б спонукало їх до самостійного пошуку дієвих управлінських рішень. На думку Т. П. Галушкіної [4], це призводить до: 1) централізації в сфері управління природокористуванням та відсутності цілісної методології, яка б дала можливість органічно об'єднати законодавчо-адміністративні та економічні методи регулюван-

ня; 2) недосконалого нормативно-правового забезпечення розвитку процесу адаптації міжнародних стандартів у сфері екоменеджменту до реальних умов в Україні; 3) недостатнього рівня екологічної самосвідомості та розвитку екологічної культури; 4) низького рейтингу вітчизняних товаровиробників на світовому ринку щодо екологічної конкурентоспроможності.

В Україні більшість відомств державного апарату не вважають пріоритетними проблеми раціонального використання природних ресурсів й охорони довкілля. І хоча в умовах фінансово-економічної кризи впровадження природоохоронних проектів не є першочерговим завданням, більш вдалого часу для їх реалізації годі й шукати. Адже кожна гривня, вкладена в охорону навколишнього природного середовища, повернеться у вигляді соціально-економічних інвестицій у майбутньому. А це перехід на наукомістке виробництво, зменшення енергомісткості та матеріаломісткості виробництва, використання відновлювальних джерел енергії тощо.

Проте сучасні платники екологічних і ресурсних платежів не зацікавлені як у відрахуванні коштів до бюджетів та природоохоронних фондів, так і в здійсненні природоохоронних заходів. Це пов'язано з тим, що підприємства, які сплатили екологічні збори за використання ресурсів і платежі за забруднення довкілля, не отримують відчутної економічної підтримки у реалізації власних природоохоронних заходів. Тому природокористувачі розглядають екологічні та ресурсні платежі як додатковий податок і прагнуть будь-якими засобами занизити їх шляхом перекручування звітності, отримання пільг або звільнення від платежів.

На нашу думку, основні вади української екологічної політики полягають у тому, що, по-перше, вони не мотивують товаровиробників до проведення природоохоронних заходів за власний рахунок; по-друге, недостатньо взаємопов'язані з іншими важелями розвитку господарської діяльності; по-третє, недостатньо оперативні та ефективно реагують на динаміку еколого-економічних процесів у державі. Крім того, на жаль, доводиться констатувати той факт, що в практичних рішеннях органів виконавчої влади (як державних, так і місцевого самоуправління) здебільшого домінує підхід, при якому миттєва вигода отримує пріоритет над довгостроковою перспективою.

Висновки. Для розв'язання проблем з охорони навколишнього природного середовища з використанням цього ефективних економічних важелів регулювання варто насамперед:

- негайно переглянути критерії та механізми планування витрат на охорону навколишнього природного середовища відповідно до вимог природоохоронного законодавства на макро-, мезо- та мікрорівнях;
- визначити граничну межу витрат бюджету всіх рівнів на охорону навколишнього природного середовища, яка не повинна бути нижча, ніж сума ресурсних надходжень до бюджету;
- на місцевому рівні доцільно встановити фіксований відсоток відра-

хувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів, який гарантовано має спрямовуватись на відтворення природних ресурсів і охорону довкілля. Необхідно прискорити створення фінансово-екологічних інститутів, створених з метою раціонального природокористування таких як: національний та регіональний фонди охорони природокористування, екологічні банки, екологічні страхові компанії, екологічний фонд підприємства тощо. Це дозволить реінвестувати значні кошти для реалізації природоохоронних програм та проектів;

- розширити торгівлю квотами на викиди. Підприємствам, потенційним заруднювачам довкілля, пропонується придбати квоту на викиди певного обсягу шкідливих речовин. Якщо підприємство не використало квоту в повному обсязі, то можна продати своє право на забруднення іншому, яке перевищило свій ліміт викидів. При цьому кошти від такого адміністративного заходу підприємство повинно використовувати лише для відновлення навколишнього природного середовища;

- розміри економічних санкцій доцільно встановлювати з таким розрахунком, щоб підприємству було вигідно переходити на екологобезпечні, ресурсо- й енергозберігаючі технології, ніж продовжувати забруднювати навколишнє середовище. Реалізація зазначеної пропозиції в країнах Західної Європи та Північної Америки дала змогу за останні 25 років істотно поліпшити ресурсо-екологічну ситуацію;

- удосконалити систему ринкових економічних регуляторів, а саме використовувати екологічні податкові пільги, пільгове кредитування, екологічний податок на продукт тощо. Згідно з досвідом зарубіжних країн, система оподаткування підприємств передбачає звільнення від сплати в частині досягнутої економії природних ресурсів, відрахування частини податкових виплат у рахунок погашення витрат на придбання очисного устаткування та технологій, або надання з Державного бюджету, або спеціальних екологічних фондів окремих субсидій на дослідницьку діяльність з моніторингу, скорочення викидів та недопущення забруднення навколишнього природного середовища (Японія та Франція) [4].

Література:

1. Бридун Є. В. Моделювання системи компенсації еколого-економічних збитків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02 "Економіко-математичне моделювання" / Є. В. Бридун. – Київ, 2005. – 25 с.
2. Буркинський Б. В. Екологічно чисте виробництво: Наукові засади впровадження та розвитку / Б. В. Буркинський // Вісник НАН України. – № 5. – 2006. – С. 11-17.
3. Веклич О. О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні / О. О. Веклич // Фінанси України. – № 11. – 2009. – С. 26-32.
4. Галушкіна Т. П., Качаровська Л. М. Екологічна політика як складова дер-

жавної регіональної політики / Т. П. Галушкіна, Л. М. Качаровська // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – № 2 (6). – 2003. – С. 216-220.

5. Економічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakony.com.ua/econom.html?catid=48934>.

6. Купцова О. Є. Формування еколого-економічної сисетми життєзабезпечення на регіональному рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08. 08. 01 "Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища" / О. Є. Купцова. – Одеса, 2005. – 28 с.

7. Федчак О. М. Збори за забруднення довкілля як основне джерело фінансування природоохоронних заходів / О. М. Федчак // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економіка. – № 4. – 2007. – С. 342-353.